

Onderwerpen uit de Westzaanse geschiedenis

door WILLEM TIP/deel 33
beeld: Digitale Beeldbank

Zaanse bedrijvigheid

De Zaanse pellerij en malerij maakten aan het eind van de negentiende eeuw een ware gedaanteverandering door. Sinds de Gouden Eeuw waren pelmolens en meelmolens vooral te vinden geweest in het noorden en oosten van de Zaanstreek. Westzaan had sinds 1722 zijn gerstpelmolen Het Prinsenhof. Met haar wieken van ruim drieëntwintig meter was Het Prinsenhof al dadelijk een van de grootste en krachtigste molens in de omgeving. Pelmolens moesten voor hun snel draaiende stenen een groot vermogen hebben. Zaandijk had al eerder, sinds 1656, aan de Zaanoever op een hoge houten stelling zijn meelmolen De Bleeke Dood. De Zaanstreek telde nog veel meer pel- en maalmolens. Ze waren de afbraak in de Franse tijd goed doorgekomen. De levensmiddelenindustrie was, anders dan houtverwerking, nauwelijks afhankelijk van het economische getij. Halverwege de negentiende eeuw herbergde de Zaanstreek het niet geringe aantal van vierenveertig pel- en maalmolens. Bij de verwerking van gerst en tarwe had zich intussen de veredeling van mais en rijst gevoegd.

Het Prinsenhof. Vanaf 1973 weer een gerstpelmolen.

De graanverwerking kreeg in het laatst van de negentiende eeuw echter een heel nieuw karakter. De gerstpellerij in molens nam snel in betekenis af. Daar kwam bij dat de gerst (gort) als volksvoedsel stilaan zijn plaats inruimde in voor smakelijker granen. Zoals de Zaandijker koster het ooit zei: 'Gort, gort lusten ze niet. Maar pannenkoeken, prop in maar, prop in maar.' Bij het begin van de twintigste eeuw stonden er langs de Zaan veertig pellerijen en malerijen, waarvan er dertien niet meer draaiden op wind maar op de moderne stoom of het nog modernere gas. Ongepelde rijst en mais werden per schip via de Zaanse sluis in grote hoeveelheden aangevoerd. Tot aan de Eerste Wereldoorlog zou de groei nog doorgaan. Daarna kromp de sector noodgedwongen, zoals ook gebeurde met de houtsector. Tijdens de oorlogs-

Personeel van Molenaars Kindermeel voor het oude fabriekspand aan de J.J. Allanstraat, toen Krabbelbuurt geheten.

jaren zouden de productielanden steeds meer zelf hun rijst gaan pellen.

Voor de gerstpelmolen Het Prinsenhof in Westzaan begonnen na de eeuwwisseling zware tijden. In de eerste helft van de twintigste eeuw was het met de Westzaanse gerstpellerij gedaan. Noodgedwongen vermaalde Het Prinsenhof doppen tot veevoer en zaagsel tot houtmeel voor de linoleumfabriek. Pas na de Tweede Wereldoorlog kon gedacht worden aan eerherstel. In verschillende stappen zou de molen worden teruggebouwd tot pelmolen (1956-1973). Als eigendom van de Vereniging De Zaanse Molen is Het Prinsenhof sindsdien weer een toonbeeld van de krachtige molenbouw uit de vroege achttiende eeuw. In het Zaanse landschap vormt de molen een onmiskenbaar herkenningspunt.

Een vernieuwing van betekenis was rond de eeuwwisseling het vermalen van rijst tot rijstebloem. In Westzaan leidde die ontwikkeling tot een omvangrijke en bloeiende industrie, Molenaars Rijstebloem Kindermeel. Molenaar begon aanvankelijk voorzichtig in zijn pelmeier, gelegen achter de blauwselfabriek van Avis (1896). Zoals veel Zaanse fabrikanten plaatste hij hier bij het groeien van de omzet eerst een gasmotor (1905). De echte groei begon met de verhuizing naar een groot nieuw fabrieksgebouw aan de Nauernasche Vaart, vlak bij de Westzanersluis (1911). Hier kon-

De fabriek van Cacao de Zaan.

den de vrachtschepen met rijst gemakkelijk aanmeren. Stoom zorgde voor de aandrijving van de machines. Vanaf toen zou Molenaar verschillende generaties kinderen voorzien van een gezond ontbijt. 'Na borstvoeding – Molenaars Kindermeel', zo raadden zijn advertenties aan. En de verpakking waarschuwde: 'Wacht u voor namaak (...)' Tot het eind van de wederopbouwjaren na de Tweede Wereldoorlog bleef het bedrijf floreren. Daarna verscheen echter ook voor Molenaars Kindermeel het tijdperk van samenwerkingsverbanden en fusies. In 1975 verliet het bedrijf Westzaan. Op het terrein langs de Nauernasche Vaart zouden wat later woningen verrijzen (1978). De naam Molenaar is echter in Westzaan-Noord nog steeds verbonden aan een sociaal geleid bedrijf, zoals de naam Rote in Westzaan-Zuid. De oprichter zelf was rond de eeuwwisseling actief in de arbeidersbeweging. Hij richtte in Westzaan het Plaatselijk Arbeidssecretariaat op en onder zijn leiding vond in de oliefabriek De Engel te Wormerveer de eerste Zaanse fabrieksstaking plaats (beide 1897).

Gerkens Cacao aan de Poel.

Opmerkelijk was in het laatste kwart van de negentiende eeuw de groei van de Zaanse cacao- en chocoladenijverheid. Tot dan was de cacao voor de Zaanstreek een nagenoeg onontgonnen gebied. Rond het midden van de eeuw telde men niet meer dan vijf kleine ambachtelijke cacaomalerijen met in totaal drieëntwintig man personeel. In 1914 waren er echter al dertien cacao- en chocolade-fabrieken met niet minder dan zevenhonderd medewerkers. Vanaf de jaren dertig zouden de chocoladefabrieken geleidelijk verdwijnen. De cacao-fabrieken handhaafden zich echter en groeiden zelfs. Ook in de eenentwintigste eeuw zou de cacao-nijverheid langs de Zaanoevers een belangrijke werkgever blijven.